

[Home Page](#)   [Střední Asie](#)

**INSTITUT MEZINÁRODNÍCH STUDIÍ
FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD
UNIVERSITA KARLOVA
PRAHA**

KAPITOLA DIPLOMOVÉ PRÁCE :
Politické elity současného Uzbekistánu

(s částečnou komparací s elitami v Turkmenistánu)

Zpracoval : Slavomír Horák
Předmět : Diplomový seminář
Datum dokončení : 23.9.2000

Motto : „*Autoritativní presidentský režim v Uzbekistánu je udržován nejen díky represivní politice vedení. V zemi je silné konzervativní myšlení mezi obyvatelstvem, které souhlasí se silnou mocí. Tato moc je tradiční pro asijskou společnost. Pro menšiny evropského obyvatelstva je zárukou etnické polarizace.*“¹

Úvod

Uzbekistán je zřejmě klíčovou zemí střední Asie – pro svou polohu v její centrální části a sousedství všech ostatních středoasijských zemí i pro své ekonomické a strategické možnosti. Disponuje zásobami nerostného bohatství a na rozdíl od dalších zemí v regionu má vyvinutý i zpracovatelský a jiný průmysl. Ekonomická síla, která se v poslední době začíná neustále zvyšovat, se promítá i do politického a geostrategického postavení republiky v mezinárodní politice.

Tato práce by však měla zkoumat spíše vnitropolitické poměry v zemi, které jsou do značné míry charakteristické i pro další země regionu. Analýza reálného rozložení politických sil je důležitá nejen pro pochopení politického a ekonomického vývoje v Uzbekistánu, ale například i v Kyrgyzstánu nebo Kazachstánu, a tento systém lze do značné míry srovnávat i se vzdálenějšími regiony.²

V rámci hodnocení současného vývoje ve středoasijských zemích, ale i v jiných regionech, hraje důležitou roli otázka, zda současná moc, založená především na autoritativních metodách, je pro zemi přínosem, který umožní politickou stabilitu nutnou k ekonomickému rozvoji, nebo naopak v ní převažují negativní stránky pro další vývoj v oblasti.

Politické špičky se snažím charakterizovat z různých pohledů. Nejdůležitější roli při formování vládnoucích politických struktur Uzbekistánu hraje s největší pravděpodobností regionální, resp. jistý regionálně-klanový faktor. Většina vládnoucích elit ve střední Asii je na tomto faktoru založena, a proto je mu věnována velká pozornost v hlavní části této práce, včetně přehledu historického vývoje těchto struktur v posledních 40 letech, který má vliv i na současnou politickou scénu. Pro pochopení politických elit je nutné uvést i strukturu uzbecké společnosti na nižších úrovních, kde se formují předpoklady pro činnost politických špiček. Systém mocenské vertikály od nejnižších článků společnosti až do politických špiček je nutné mít na paměti při analýze uzbecké politické struktury a tyto zkušenosti v jistých modifikacích můžeme přenést i na jiné státy střední Asie. S prvky klanových struktur se setkáme i v demokratických systémech v našich podmínkách, včetně demokratických států západní Evropy, což by však bylo tématem na zvláštní zpracování.

Přestože se v rámci možností snažím analyzovat především vnitřní strukturu politické moci Uzbekistánu, je nutné se podívat i na její vnější projevy, které se projevují na veřejnosti, zejména v ideologické, nebo také propagandistické, rovině a na právní úrovni, která zakládá legitimitu moci ve sledované zemi. Proto je v rámci studie zařazena i analýza ústavního systému při vědomí, že autor není vystudovaný právníkem a celá otázka by si vyžádala zřejmě doplňující studii odborníkem na ústavní právo. Důležité je však i poukázat na právní výklad ústavy tak, jak jej interpretují politické špičky k upevnění vlastní moci, tedy jevu, který je přirozený nejen ve státech třetího světa, ale i v plně demokratických strukturách.

Pokud se týká Uzbekistánu, je zde potřeba zdůraznit i religiozní faktor, který sice zatím nehraje výraznou roli v politických špičkách Uzbekistánu, ale začíná se prosazovat jako společenský fenomén. Uzbekistán je přímo ohrožen projevy náboženského extremismu, jehož představitelé vidí ve stávajícím politickém systému hradbu pro rozšíření svého vlivu. Avšak vzhledem k již zmíněné roli tohoto hlediska v politické kultuře současného Uzbekistánu se tato studie zabývá tímto tématem pouze okrajově, ačkoliv by si i tato problematika zaslouhovala dalšího zpracování.

Původní záměr této studie mělo být srovnání studie systémů politické moci v Uzbekistánu a Turkmenistánu, které se v některých ohledech výrazně liší. Vzhledem k celkové izolovanosti Turkmenistánu, nedostatku potřebné literatury k této zemi i problémům při původním výzkumu v této zemi, jsem byl nucen od tohoto záměru upustit. Z pramenů a literatury, které se mi podařilo získat, se snažím ukazovat alespoň v některých souvislostech odlišnosti politické kultury a politického systému v Turkmenistánu, především tam, kde jsou tyto rozdíly nejmarkantnější.

¹ *Uzbekistan : obretěnije novogo obluka I*, s. 240.

² Zajímavou srovnávací studii mezi uzbeckým a syrským systémem přináší například Mertin, Keith, op. cit. S. 329-332.

Metodologie

Vzhledem k charakteru práce bylo nutno kombinovat několik metod. Protože se jedná z největší části o analýzu, bylo třeba pracovat se strukturální analýzou. V částech, kde se mi podařilo získat dostatečné množství podkladů k Turkmenistánu, byla použita nejvíce komparativní metoda. Tato metoda byla použita i v části „Hierarchizace vyšších vrstev společnosti“, kde se však jednalo o komparaci v historických souvislostech, tedy spolu s metodou progresivní a analytickou. Již zmíněná progresivní metoda byla také použita při analýze vývoje politických elit v Uzbekistánu.

Kritika literatury

K politickým procesům v Uzbekistánu bylo v průběhu posledních 10 let napsáno množství článků, které ovšem často nabízely pouze omezený výběr faktů. Nejlepší analýzy jsem našel pouze ve vztahu k celé střední Asii, které se sice zabývaly Uzbekistánem pouze v jednotlivých částech, ale podávaly na druhou stranu srovnávací materiál i k ostatním státům střední Asie.³

Ze speciálních studií věnovaných Uzbekistánu, nebo převážně Uzbekistánu, lze jmenovat analýzu Keitha Martina⁴ s charakteristikou regionální a religiózní situace v Uzbekistánu a cenným srovnáním Uzbekistánu, Tádžikistánu a Sýrie.

V práci jsem dále vycházel především z prací ruských vědců, kteří danou oblast znají ještě z doby jednotného Sovětského svazu. V ruské literatuře lze nalézt hlubší analýzy ke konkrétní problematice, zatímco západoevropská a americká politologie a orientalistika se zaměřuje tradičně především na globálnější posuzování celého regionu, které na druhou stranu přináší jistý nadhled.

Při návštěvě Uzbekistánu se mi podařilo získat i v našich podmínkách málo známé původní práce a prameny z uzbeckých zdrojů. Přestože tyto zdroje nejsou prosty propagandy a ideologizace, lze v nich najít potřebné koncepty, které bude Uzbekistán v dalších letech sledovat. Především knihy a prameny prezidenta Karimova, které lze v Uzbekistánu nalézt za nízkou cenu v každém knihkupectví, jsou cenným zdrojem poznání uzbecké politické kultury tak, jak se projevuje navenek. Nejvýznamnější práce je v tomto směru kniha Karimova Uzbekistan na poroží XXI věku. Ugrozy bezpečnosti, uslovija, garantii progressa z roku 1997, která se stala nařízením ministerstva školství Uzbekistánu jakousi učebnicí společenských věd na středních i vysokých školách v Uzbekistánu a na všech univerzitách se nyní tato práce rozebírá ve speciálním semináři.

Veden snahou o relativní objektivitu jsem se snažil využívat i materiály opozičních struktur v Uzbekistánu i mimo něj, včetně informací institucí, které kritizují nedemokratičnost stávajících režimů ve střední Asii. Přestože jsem se ne vždy mohl ztotožnit se závěry opozičních představitelů, poskytly mi materiály opozice cenné a zajímavé informace s náznakem vlastní představy o vývoji v zemi. Především se jednalo o internetové servery opozičních hnutí Birlík (<http://www.birlík.net>) a Erk (<http://www.euronet.nl/users/turkfed/saliherk.htm>). Z jiných zdrojů je nutné jmenovat především materiály Radio Free Europe/Liberty (www.rferl.org), Amnesty International (<http://www.ai.cz>), Zprávy Helsinského výboru Human Rights Watch (<http://www.hrw.org>).

Pobyt v Uzbekistánu byl pro mou práci i cenným z hlediska získávání primárních pramenů – vypovědi respondentů a analýze situace v Uzbekistánu. Přestože se podobné jednání v této zemi neobejde bez jisté opatrnosti, domnívám se, že se mi podařilo získat alespoň částečně pohled na dění v zemi v různých částech uzbecké společnosti, byť uznávám, že můj krátký pobyt v zemi nemusí být zcela reprezentativní.

Koncepce transformace ekonomiky a politiky v reformujících se zemích bývalého východního bloku

Pokud chceme hodnotit politický systém Uzbekistánu i Turkmenistánu, existují v literatuře a v mínění odborníků některé významné koncepty, které je třeba si uvědomit, pokud chceme hodnotit politický systém, který vznikl nejen v Uzbekistánu, ale je modelem i pro další země bývalého socialistického tábora.

Jedním z konceptů je demokratický přístup. Vychází z toho, že v transformujících se zemích je možné a žádoucí nastolení demokracie západoevropského typu, která vyřeší postupně i ekonomické problémy.⁵ Tato teorie upřednostňuje zavedení rychlých politických a ekonomických reforem – tzv. šokovou terapii, která se osvědčila u některých ekonomik východní Evropy. Tato teorie ovšem nepočítala se značnými dopady, které mohou přivést stát a společnost do složitých problémů. Předpokládalo se, že po zavedení šokových reforem dojde k dočasnému poklesu ekonomiky, růstu nezaměstnanosti, ale zároveň bude provedena rychlá privatizace a restrukturalizace hospodářství, ke které napomůže zahraniční kapitál. Otevřené politické prostředí mělo vést ke stabilitě potřebné k zahraničním investicím. Ukázalo se ovšem, že pokles ekonomiky byl ve většině států mnohem rychlejší a hlubší, než se původně očekávalo. Nejlepší ekonomiky bývalého východního bloku – Československo, Maďarsko, v menší míře i Polsko, pobaltské a balkánské země – prošly a procházejí těmito šokovými reformami

³ Např. práce Tishkov, V. : op. cit. nebo Kubicek, P. : op. cit.

⁴ Martin, K. : op. cit.

⁵ viz např. Fane, D : op. cit.

relativně dobře právě díky potenciálu z minulosti. Sovětský svaz, jehož ekonomika byla v 80. letech ze všech zemí bývalé východní Evropy nejhorší, prožil tento přechod, spojený navíc s politickým rozpadem státu, mnohem hůře. Reformy, které se uskutečnily, nebo alespoň měly uskutečnit, v mnohých zemích bývalého SSSR právě podle scénáře šokové terapie nepřinesly úspěch a dostaly zemi téměř na pokraj krachu.

Kromě propadu ekonomiky vzniklo rozsáhlé právní vakuum, které známe například i z našeho prostředí. V zemích postsovětského prostoru se tyto problémy objevily opět mnohem výrazněji a díky nedostatečnému právnímu prostředí došlo ke vzniku alternativních ekonomických center ve stínové ekonomice. K tomu přispěla i výrazná korupce, vznikající především z poklesu životní úrovně. Tím se bludný kruh uzavřel do struktury, v rámci které unikalo státu značné množství prostředků.

Země střední Asie, jejichž ekonomická situace byla ze všech republik bývalého Sovětského svazu nejhorší, prošly pouze počáteční fází tohoto vývoje. Po rozpadu SSSR a oddělení těchto zemí od rublové zóny (Uzbekistán v roce 1994) šly již svou cestou.

Právě v Uzbekistánu prezident Karimov vsadil na odlišnou koncepci, podobnou čínskému způsobu reform – otevírání ekonomiky, především pro zahraniční investice a postupnou restrukturalizaci dostaly přednost před politickými reformami.⁶ Sám prezident Karimov upřednostňuje politickou stabilitu, která má přinést příliv zahraničních investic. „*Jedním z hlavních principů „zvláštní cesty“, kterou nastoupil Uzbekistán, je prioritou ekonomiky nad politikou, přičemž ekonomika musí být deideologizována. Domnívám se také, že hlavním reformátorem by měl být stát, nikoliv nějaká skupina akademiků a praktiků, třeba těch nejlepších. V přechodném období, kdy jedno společenské zřízení ustupuje a na jeho místě se staví druhé, právě stát nemůže povolovat své vládnoucí páky.*“⁷

„*Jestliže se politika reformuje rychleji než ekonomika, vzniká mezera, která může přivést reformy v postsovětském prostoru ke krachu.*“⁸

Hlavní důraz v projevech Karimova je dáván na stabilitu a mír. Upozorňuje, že středoasijský prostor je velmi nestabilní oblastí, která je ohrožena především islámským fundamentalismem. Hlavním argumentem pro zachování své významné autoritativní pozice je nestabilní situace v Afghánistánu a Tádžikistánu a také výbuchy násilí, které se přímo odehrály v Uzbekistánu a jeho bezprostřední blízkosti – v letech 1989-1990 konflikty ve Fergánské kotlině (pogrom Meschetských Turků) a boje mezi Uzbeky a Kyrgyzy v Ošské oblasti Kyrgyzstánu na hranicích obou zemí.

Skutečností zůstává, že od roku 1990 je však Uzbekistán relativně stabilní zemí. Je nutno ovšem brát v úvahu faktory, které jsou zatím relativně pod kontrolou presidenta, ale v budoucnu mohou sehrát destabilizující úlohu. Takovým problémem je především problematika islámských extrémních skupin a narkotik z Afghánistánu, dvou spojených nádob.⁹

V Turkmenistánu byl tento systém doveden ještě dále než v Uzbekistánu. Prezident Nijazov zde zatvrdil autoritativní politický systém s absolutní převahou osoby presidenta, který má téměř neomezené pravomoci. Podle Turkmenbašihó (Hlava Turkmenů), jak si Nijazov nechává říkat, nejsou demokratické reformy „vlastní turkmenskému národu a země půjde vlastním ekonomickým vývojem.“¹⁰ Momentálně jde o často kritizované megalomanské projekty, které směřují v první řadě do infrastruktury (stavba železniční a silniční sítě, nové letiště v Ašghabatu),¹¹ ale také do výstavby presidentských paláců a sídel. Politická moc v Turkmenistánu se tedy projevuje mnohem radikálněji a centrálněji než v Uzbekistánu.

Pouze historie však může ukázat, zda cesta nastoupená oběma presidenty se ukáže jako funkční model tak, jak jej můžeme v současné době vidět v Číně nebo před 20-30 lety v Jižní Koreji, Singapuru nebo Thajsku, případně, zda se projeví chmurné vize kritiků režimů o prohlubování ekonomické krize a ztížení podmínek opravdovým reformám podle západního vzoru, který opoziční struktury většinou nabízejí.

Státní ideologie a propaganda

„*Jestliže někde vzniká ideologické vakuum, zcela jistě tam začíná vládnout ideologie jiná*“¹²

Ideologií současného systému v Uzbekistánu je nacionalismus, který má upevnit uzbeckou národní hrdost, uvědomění, historické tradice, kořeny, uzbecký jazyk a kulturu. Proto lze ve státem kontrolovaných hromadných sdělovacích prostředcích vidět programy nebo články poukazující na složky tzv. „uzbectví“ (*özbekçilik*).

⁶ Blíže k problematice uzbecké ekonomiky v první fázi transformačního období např. Gafarly, M. S. – Rass, V. F. : Sochranenije dominirujuščich pozicij gosudarstva v ekonomike. In : Postsovětskaja central'naja Azija, s. 121-159

⁷ Karimov, I. : op. cit., 1993, s. 134.

⁸ Levitin, L. – Carlile, S. : op. cit., s. 43.

⁹ Blíže k této problematice Horák, S. : Neznámá střední Asie nebo tentýž : Batken 1999 ... .

¹⁰ Saparmurat Nijazov : Mně izvestěn maršrut v „zolotoj věk“ mojej strany. In : Nezávisimaja Gazeta 27.10.1999, s. 8

¹¹ Pereplesnin, M. – Jašin, J. : Turkmenskoe „Zolotoe kol'co“. In : Nezávisimaja Gazeta, 11.4.2000, s. 5.

¹² Karimov, I. 1998, str. 4.

Důraz právě na nacionalismus má několik příčin. Jedna z nich je vybudování moderního státu a nalezení místa v současném světě, ve kterém právě koncepce národního státu převládá, což se projevilo na celém světě (Jugoslávie, Československo, Eritrea aj.). Nacionalistická ideologie pomáhá státům, které nejsou pevně ukotvené v mezinárodních systémech, mají za sebou koloniální minulost nebo vznikají zcela nově (případ mnohých republik postsovětského prostoru, Slovensko, Chorvatsko, Turecko ve 20. letech apod.), upevnit své místo ve světě a ukotvit toto místo v příslušné společnosti.

Jazyk

Velmi markantní je tato snaha například v jazykové rovině, kde je snaha o to, aby se místní Rusové se učili uzbecky a aby se uzbečtina prosazovala jako hlavní jednacím jazyk na úřadech a ve veřejném životě. Z tohoto důvodu také došlo k již třetí změně písma v průběhu posledních 70 let a uzbečtina dnes začíná používat latinku místo azbuky.¹³ Ruština stále zůstává „lingua franca“ ve střední Asii i v prostoru SNS. Místní Rusové, kteří jsou soustředěni zejména v Taškentu, však zatím nedisponují znalostí uzbečtiny a bude zřejmě trvat nejméně jednu generaci, než se ruská menšina začne plně integrovat do uzbecké společnosti i po jazykové stránce.¹⁴

V turkických zemích se projevují ambice Turecka, aby se na základě jazykové příbuznosti stala dorozumivací řečí turečtina. Tímto jazykem však mluví zatím malé procento lidí, především těch, kteří vystudovali turecké střední školy a jsou posíláni na stáže do Turecka.¹⁵ Mladší generace potom bude do budoucna dávat přednost spíše komunikaci ve světovém jazyce (angličtina nebo ruština) – turečtina pro ně zatím není dostatečně lákavá. Přesto se ve střednědobém až dlouhodobém výhledu může situace v této oblasti změnit a turečtina skutečně nahradí ruštinu jako „jazyk všeobecné komunikace“.

Mediální scéna

Jako v každé společnosti jsou nejdůležitějším prostředkem státní propagandy média. V autoritativních státech jako Uzbekistán nebo Turkmenistán je tento krok zcela logický a standardní. Proto nelze být udiven cenzurou nebo alespoň filtrací zpráv. Existují především státem kontrolované noviny, rozhlas a televize, k materiálům opozičních stran nemá běžný člověk možnost se dostat. Uzbecké noviny píší především o úspěších ekonomiky, uzavřených zahraničních investicích a podobných pozitivních stránkách života v Uzbekistánu. Televize je plná zpravodajství o progresivních krocích Karimova a vlády a kritika stávajícího režimu je prakticky vyloučena. Kromě zpravodajství dává televize značný prostor k propagaci estrád v „uzbeckém duchu“ s tradiční hudbou a texty propagujícími nezávislost země a její budoucí rozvoj. Ve filmové nabídce však převažují filmy zahraniční produkce, především americké, indické a částečně i místní. Na druhou stranu je však možné sledovat zahraniční televizní vysílání, zejména ruské a turecké (to je ovšem vzhledem k malé znalosti turečtiny málo sledované, zatímco ruská televize NTV, ORT nebo RTR má vysokou sledovanost, pokud je ji možné naladit), na řadě míst jsou k dostání ruské noviny, ačkoliv se v poslední době jejich distribuce zhoršila a místní vydání ruských novin (např. Trud nebo Argumenty i fakty) jsou cenzurována ze strany místních úřadů. Nejznámějšími místními deníky v ruštině jsou „Pravda Vostoka“ a „Narodnoe slovo“.

Celkově lze uzbeckou mediální scénu hodnotit jako jednostrannou, což je ale ve stávajících podmínkách zcela pochopitelným krokem. Novináři a další mediální pracovníci jsou vystaveni podobným tlakům i v našich podmínkách a i v našich zemích se setkáváme s jednostrannými pohledy a propagandou (například v souvislosti s válkou v Kosovu v roce 1999). Na druhé straně si, na rozdíl od Uzbekistánu můžeme najít i relativně objektivní zpravodajství a úroveň svobody slova se zcela vůbec nedá srovnávat.¹⁶

¹³ Do roku 1929 byla uzbečtina psána arabským písmem. Poté se přistoupilo, pod vlivem Atatürkovy reformy písma, ke změně písma směrem k latině. Stalin však měl obavy z rozšíření panturkismu a separatistických tendencí turkických národů i Tádžiků, hovořících jazykem íránského původu, a tak bylo v letech 1940-41 přistoupeno k další reformě písma s použitím upravené cyrilice. Po získání samostatnosti se ve všech středoasijských republikách hovořilo o změně písma. Jako první přistoupil k této reformě Turkmenistán, později zavedl latinku místo abecedy i Uzbekistán a Ázerbajdžán. O podobném kroku se hovoří i v Kyrgyzstánu a Tádžikistánu, kde Islámská strana obrody prosazuje naopak prosazení perské abecedy.

V reálném životě v Uzbekistánu se zatím používají obě abecedy souběžně, přičemž v oblasti státní propagandy se již téměř sto procentně používá latinka, zatímco v běžném styku dosud převažuje cyrilice.

¹⁴ Autor se dokonce setkal s Rusy, kteří se začali učit uzbecky, ale sami se přiznali, že tento jazyk přes svou veškerou snahu použijí málo, protože většina uzbecké populace na ně hovoří pouze rusky. Podobnou zkušenost udělal autor sám ve snaze domluvit se turecky. Snaha Turecka o prosazení turečtiny jako všeobecného jazyka zatím zůstává pouze v teoretické rovině.

¹⁵ Turecko na počátku 90. let nabídlo středoasijským zemím a Ázerbajdžánu množství stipendijních míst na svých vysokých školách (až 2000 míst na každý rok). Poskytování těchto stipendií je však každoročně snižováno a přes úspěch tureckých středních škol se Turecku nedaří nastolit žádoucího efektu.

¹⁶ Zpráva o svobodě slova ve středoasijských zemích například v materiálech CPJ, <http://www.cpj.org>.

V mnohem větší míře se státní propaganda projevuje v Turkmenistánu, kde údajně funguje téměř absolutní kontrola mediální scény a na rozdíl od Uzbekistánu si Turkmeni nemohou naladit ruskou televizi, ani koupit ruské noviny. Do Turkmenistánu se dostává v omezené míře turecké vysílání, kterému však Turkmeni, díky jazykové podobnosti, poměrně dobře rozumí.

Možnost vyhledávání na nejsvobodnějším hromadném sdělovacím prostředku současnosti – internetu – je v obou zemích značně limitována. Na druhé straně oba státy se propagují na internetu zpravodajstvím, vládními stránkami apod.¹⁷

Etnická a národnostní problematika

V Uzbekistánu se nacházejí významné etnické menšiny, z nichž některé měly v určitých obdobích výrazný vliv i na politiku a strukturu politických elit.

Nejvýznamnějším etnikem v tomto směru byli a jsou Tádžikové. Po rozdělení střední Asie v letech 1924-1936 na samostatné jednotky se část tradičních oblastí tádžického osídlení ocitla za hranicemi Tádžikistánu. V oblastech okolo Samarkandu a Buchary převažovali Tádžikové a tento stav se od 30. let příliš nezměnil. Na nejvyšší politické kruhy však Tádžikové v současnosti mají dost malý vliv, přestože lidé z okruhu prezidenta Karimova pocházejí především z samarkandských a bucharských klanů. Jejich moc se omezuje nejvýše na místní správu.

Ruská menšina, především v Taškentu, má ještě menší vliv na politické poměry v zemi. Neexistuje vlivnější jednotná organizace Rusů. Procento ruské populace se navíc v Uzbekistánu za posledních 20 let snížilo téměř o polovinu.¹⁸ Ruská menšina je však často zapojena do řady podnikatelských aktivit a svůj politický vliv může do budoucna získat právě pomocí svého ekonomického postavení a také dobrými vazbami na Rusko.

Další menšiny, z nichž nejvýznamnější jsou Kazachové a jim blízcí Karakalpakové na západě země, jsou svou malou početností a slabou organizovaností (v případě Kazachů) nebo vzdáleností od centra (v případě Karakalpaků).

Přestože národnostní menšiny nemají významný vliv na politickou situaci v zemi, nejsou v zásadě nijak omezovány v používání svého jazyka ani své kultury. V místech zvýšené koncentrace národnostních menšin fungují školy s příslušným vyučovacím jazykem a povinnou uzbečtinou. V Samarkandu a Buchare dokonce množství Uzbeků ovládá tádžičtinu a ruština je po celé zemi užívána jako jazyk všeobecného dorozumění a většina lidí, alespoň ve větších městech, ruštinu ovládá. Potíže s ruštinou však již nastávají v menších městech a na vesnicích, ačkoliv i zde se stále najde značné procento lidí, kteří ruštině rozumějí. Ruský jazyk je navíc používán i ke komunikaci ve středoasijském, resp. postsovětském, měřítku – na summitech prezidentů středoasijských zemí, na většině mezinárodních návštěv i při komunikaci mezi středoasijskými národy převládá tento jazyk jako zatím jediný prostředek komunikace bez tlumočnicků.

Prozatím je tedy v Uzbekistánu zaručen relativně svobodný rozvoj národnostních menšin, byť zatím bez výraznější účasti těchto menšin v nejvyšších politických špičkách. Prezident Karimov si dobře uvědomuje, že Uzbekistán je multietnický stát a případné potíže v této rovině by mohly ohrozit jeho postavení i postavení země v rámci regionu. Proto není nutné očekávat nebezpečí, plynoucí z faktoru multietničnosti země, navíc v situaci, kdy se neprojevují extrémní síly, založené na etnickém základě.

Struktura společnosti Uzbekistánu a Turkmenistánu

Pokud chceme hovořit o politických elitách v daných zemích, je třeba vycházet ze sociálního prostředí, ze kterého dané země vycházejí.

V Uzbekistánu je základem společnosti *mahalla*¹⁹, která existuje jak na vesnici, tak v jednotlivých městských částech, s výjimkou Taškentu, jehož *mahallové* struktury jsou zatím slabé. V době Bucharského emirátu a ještě v rámci Bucharské sovětské socialistické republiky se *mahally* shromažďovaly především okolo mešit v městských čtvrtích a na vesnicích. Každá *mahalla* se skládá z několika desítek rodin, které jsou spřízněny především podle místa bydliště (do revoluce také podle zaměstnání, vzhledem k tomu, že jednotlivé cechy sídlily většinou na jednom místě). V každé *mahalle* existují i určité rodinné vazby, ale prioritu má právě místo bydliště.

¹⁷ Uzbekistán zavedl svůj vládní server www.gov.uz s ústavou, zákony, životopisem prezidenta, zpravodajstvím. V Turkmenistánu se vyplatí podívat na týdenní zpravodajské přehledy na adrese <http://www.sibnet.tm>. Přehled dalších odkazů ke střední Asii nabízí v České republice například stránka : <http://freeweb.starweb.cz/slavomirhorak/centralasia.htm>.

¹⁸ Ve sčítání roku 1989 se k ruské národnosti přihlásilo 8,3% lidí (roku 1979 to bylo 10,8%), zatímco dnes se odhaduje okolo 5,5%. (CIA World Factbook, <http://www.odci.gov/cia/publications/usolo/factbook>, starší údaje viz Yalçinkaza, A. : Yetmiş Yıllık Kriz. Sovyetler Birliği'nde Moskova-Türkler İlişkileri. [Sedmdesátiletá krize. Moskevsko-turecké vztahy v Sovětském svazu] Simurg, Istanbul, 1999.

¹⁹ Mezi tádžickým obyvatelstvem v Uzbekistánu se používá také termín *guzar*, v Tádžikistánu je termín pro podobnou strukturu na vesnici používán termín *aul*, který přešel i do dalších středoasijských jazyků (např. kyrgyzštiny – *ayl*). Blíže k *mahallam* např. Bichel, A. R. op. cit.

Představiteli každé *mahally* jsou tzv. *aksakalové* (tzv. „bělovouši“²⁰), nejmávanější příslušníci *mahally*, často s významným společenským postavením i v rámci města nebo regionu.

Ještě v ústavě Chorezmské SSR byla zakotvena výkonná moc *aksakalů* v jednotlivých mahallách. Tito představitelé byli nazýváni *kyzyl aksakal* (rudí aksakalové) na rozdíl od *aksakalů* za chána. Takových *aksakalů* bylo 430 sdružených ve 14 *šúrách* (radách) Chorezmské SSR.²¹

Mahally byly zachovány v určité podobě i v rámci Uzbeké SSR, a sice jako uliční a čtvrt'ové komise. *Aksakalové* byli i nadále voleni, ačkoliv oficiálně pouze na určité „funkční období“. V rámci těchto mahall fungovaly i uliční a čtvrt'ové výbory komunistické strany – *aksakalové* často bývali jejími členy a nejvyššími představiteli. *Aksakalům* měly pomáhat tzv. *mahallové* výbory, které koordinovaly interní organizaci každé *mahally* a především fungovaly jako výkonavatel rozhodnutí *aksakalů* v oblasti např. organizace svateb, pohřbů, obřizky, pomoc ženám, vdovám, sirotkům, veteránům válek. Existuje i tzv. dobrovolná práce ve prospěch každé *mahally* (*chašar*) při stavbě domů, zavodňování nebo sousedská výpomoc.

Přestože význam těchto tradičních struktur částečně v období Sovětského svazu poklesl, stále si zachovává důležitou roli v životě každého místního člověka, pro kterého je příslušnost k určité struktuře základem postavení ve společnosti.

Hierarchizace nejvyšších vrstev společnosti

Pevná hierarchizace a centralizace moci uvnitř *mahally* se přenáší i do vyšších politických a společenských vrstev – městských, okresních, regionálních nebo i celostátních. Na městské nebo okresní úrovni se obvykle *mahally* spojovaly do vyšších organizačních celků, kde se moc koncentrovala v rukou nejvýznamnějších rodin místních *aksakalů*, a tato hierarchie pokračovala až do nejvyšších kruhů – konče chánovou rodinou v době chanátu, generálním tajemníkem strany v době komunistické nebo v osobě presidenta republiky v současnosti.

Zde se jeví zcela evidentní paralela politické struktury, která v průběhu staletí pouze měnila názvy nejvyšších představitelů tak, jak to udává následující tabulka :

Bucharský/Chivský emirát	SSSR/Uzbecká SSR	Uzbekistán
chán	generální tajemník KS	president republiky
rada <i>vezírů</i>	stranické politbyro	vláda a prezidentovi poradci
chánův dvůr	Nejvyšší Sovět republiky a ÚV KS	Parlament
místní <i>begové</i> (<i>mír</i>)	předsedové oblastních výborů KS	představitel oblasti (<i>hokim</i>)
nejvyšší představitelé <i>aksakalů</i>	<i>aksakal šura</i> (Chorezmská SSR)	představitelé místní moci

Systém pevných vazeb a přísné hierarchie v rámci politické elity je tedy výrazem kontinuity historického vývoje a je rozhodujícím faktorem pro současné politické uspořádání v Uzbekistánu i v dalších středoasijských státech. Lze předpokládat, že postupně bude docházet ke změnám v tomto uspořádání, ale ve střednědobém výhledu půjde o změny spíše kosmetického rázu, které však nebudou mít významný vliv na základy tohoto systému.

Turkmenistán

V Turkmenistánu se tato struktura poněkud liší, vzhledem k odlišnému charakteru uspořádání turkmenské společnosti a jejího hospodářského zaměření. Historicky jsou Turkmeni národem, který se formoval z kmenových svazů kočovných plemen²² a toto bylo spořádání zachováno do současnosti. Turkmeni, na rozdíl od Uzbeků, tedy nejsou historicky formováni podle územní příslušnosti, ale podle kmenové příslušnosti – tj. na pokrevním příbuzenství. Přestože v Turkmenistánu existují území, na kterých se koncentruje většina obyvatel daného kmene, není území zásadním faktorem při formování kmenových elit.

Nejvýznamnějšími kmeny jsou dnes společenství Tekke, Jomutí a Ersary, dále existuje i dělení v rámci jednotlivých kmenů. Tekkinci žijí především v jižním Turkmenistánu při hranicích s Íránem a Afghánistánem. Dělí se na dvě skupiny – Ahalští Tekkinci (při hranicích s Íránem, včetně Ašghabatu) a Maryjští Tekkinci (ve

²⁰ Dodnes platí zvyk, že vousy mohou nosit pouze starší z rodu a pokud si mladší chce nechat narůst plnovous (nikoliv knírek), musí mít svolení nejméně otce, ale ještě lépe *aksakala*. Autor sám zažil v Uzbekistánu úctu, kterou obvykle prokazují obyvatelé *mahally* místním *aksakalům* na slavnostech jim patří čelní místo, nosí se jim nejlepší kousky jídla. *Aksakalové* řídí svatby, obřizky a další významné události v životě *mahally*. Soudržnost příslušníků je v rámci *mahally* značná a každému členu vyplývá z členství *mahally* určité povinnosti. Zejména je to pozvání většiny obyvatel *mahally* na významné události v životě rodiny, kterými jsou především svatba a obřizka. Vzhledem k současným příjmům obyvatel tak lidé často spoří od obřizky ke svatbě. V případě nedodržení těchto zvyků, je možné i vyloučení z *mahally*.

²¹ viz Vaisman, Demian : op. cit., s. 106.

²² Uzbeki při svém příchodu koncem 15. století sice byli také kočovníci, ale po vytvoření vlastních státních útvarů (Šibánovci a Bucharský, Chivský a Kokandský emirát) se částečně smísili s místním obyvatelstvem iránského původu (vznik tzv. Sartů) a především došlo k jejich usazení a odklonu od kočovného života.

velajatu Mary). Kmeny Jomuti nejdeme zejména na severu a na západě země ve *velajatech* Balkan a Daškovuz a skupiny Ersary najdeme na východě země při hranicích s Uzbekistánem (Turkmenabat – dříve Čardžou).²³ Stále více mladých lidí se však přestává hlásit ke svému kmenovému příslušenství a dále je nutno započítat „ruský kmen“, koncentrovaný převážně v Ašghabatu.²⁴ Jeho podíl se, podobně jako v Uzbekistánu, snížil²⁵ a ruský vliv na turkmenskou politickou scénu je prakticky nulový.

Kmen se svého středu vybírá své předáky, kterými jsou obvykle, podobně jako v uzbeckých *mahallách*, nejstarší členové kmene. Dále se již politická elita formuje podobně jako v Uzbekistánu. Na rozdíl od Uzbekistánu, kde v průběhu sovětského období nedošlo k zásadním změnám společenského systému, v Turkmenistánu byly do určité míry původní svazky narušeny vzhledem k usazování původních kočovnických kmenů. Zahájení budování kanálů přineslo podobnou potřebu organizace pracovní síly a kmeny se proto částečně přetvořily v *mahallová* společenství, jejich podstata však zůstává nezměněná.

Přestože role kmenů postupně upadá, stále si zachovává svou podstatu i v politickém životě. Kmeny vysílají své předáky podle geografického významu svého regionu – ministrem pro ropu a zemní plyn je obvykle jmenován z kmene Jomuti, protože největší část turkmenských zásob se nachází na západě a představiteli jednotlivých regionů (*hakimové*) jsou jmenováni příslušníky převažujícího kmene (tj. *hakim velajatu* Mary je obvykle Maryjský Tekkinec, *hakimem velajatu* Daškovuz a Balkan se stává Jomut apod.).

Přesto nejvýznamnější postavení ve státě si zachovávají Tekkinci, ovládající hlavní město Ašghabat. V současné době jsou také podpořeni prezidentem Nijazovem, který sice oficiálně proklamuje svou „nadmkenovost“, ale sám pochází z kmene Ahal Tekkinců.²⁶

Vývoj politických elit v Uzbekistánu od 50. let do současnosti

Šaraf Rašidov

Do konce 50. let měly v politických špičkách převahu fergánské klany, ale roku 1959 nastoupil díky podpoře Chruščova do vedení komunistické strany Uzbekistánu Šaraf Rašidov.²⁷ Narodil se roku 1917 v Džizzaku. Pocházel z rodiny zemědělece, ale vystudoval pedagogický seminář v Džizzaku a Samarkandu. Mnoho let poté pracoval v Samarkandu jako editor novin *Lenin Yuli* (Leninská cesta). Roku 1944 se stal tajemníkem Samarkandského oblastního výboru strany, poté se stal redaktorem stranických novin *Kyzyl Özbekiston* (Rudý Uzbekistán), předsedou Svazu spisovatelů Uzbekistánu a od roku 1950 působil v nejvyšším vedení republiky jako předseda prezidia Nejvyššího Sovětu Uzbekistánu. Tím získal možnost navázání kontaktů s kruhy v Moskvě, především s Chruščovem, který poté sehrál významnou roli při jeho jmenování do funkce. Roku 1959 byl zvolen prvním tajemníkem KS Uzbekistánu a stal se tak na 24 let nejmocnějším mužem v zemi.²⁸

Rašidov se postupně obklopil „svými“ lidmi z Džizzaku a Samarkand, kteří díky rotaci kádrů postupně vytlačili představitele do té doby převládajících klanů z Fergány (k výměně kádrů – viz příloha 1). Výměna postihla většinu státního aparátu, ačkoliv v nejvyšším vedení zůstávali stále zástupci z jiných regionů. Hlavní mocenské páky však držel Rašidov pomocí svých tajemníků, jmenovaných ze Samarkandu a Džizzaku. Své postavení v některých regionech si zabezpečil výhodnou sňatkovou politikou a dalšími rodinnými vazbami. Jeho jediný syn si vzal dceru prvního tajemníka Karakalpackého oblastního výboru KS Kalibeka Kamalova, čímž si Rašidov zajistil klid v nejbližší a těžko kontrolovatelné provincii. Rašidov také zkonsolidoval bucharské a samarkandské klany. Zde byl zřejmě nejdůležitější sňatek jedné z Rašidovových dcer se synem Ibrahima Muminova, který byl spolužák Rašidova v Samarkandu a který později téměř 20 let byl viceprezidentem Akademie Věd Uzbecké SSR. Jeho příbuzní a známí byli jmenováni na vysoká místa ve státním, akademickém a stranickém aparátu, přičemž postupně docházelo, především na středních a nižších postech, k rotaci s ním spřízněných kádrů mezi těmito třemi oblastmi. V nejvyšších funkcích však zůstávali často stejní lidé i po několik let (obvykle přibližně 10 let). Lze předpokládat, že vlivnou osobností v zákulisí byla jeho manželka Chursanda, která měla styky s manželkami významných činitelů v Moskvě i v Uzbekistánu a výborně kryla Rašidovovi záda.

Rašidov také posílil svůj region, když spojením některých okresů samarkandské a syrdarjinské oblasti vytvořil novou oblast – Džizzakskou.

²³ Ochs, M. : op. cit., s. 316.

²⁴ Ve všech předchozích i dalších názvech uvádím přepis turkmenského hlavního města, v překladu „města lásky“ (*ašgh* – láska, *abat* – město). U nás vžitý přepis Ašchabad vznikl převzetím ruského přepisu názvu.

²⁵ V roce 1979 žilo podle výsledků sčítání v zemi 12,6% Rusů, o deset let později se k ruské národnosti přihlásilo 9,5% a pro rok 1996 se předpokládá, že v Turkmenistánu žije již jen 6,7% Rusů a trend do budoucna je nadále sestupný. Zdroje k údajům – viz pozn. 18

²⁶ Ochs, M. : op. cit., s. 317.

²⁷ Blíže k období Rašidova : *Rašidov i rašidovščina, Sbornik Stat'ej*, Perm, 1992.

²⁸ K vývoji klanových struktur např. Vaisman, D. : op.cit. nebo Carlisle, D. : op.cit.

K jeho protivníkům patřily především fergánské a taškentské klany. Vztahy s Fergánou si Rašidov pojistil svými dlouholetým spolupracovníkem Musachanovem. Důležité také byly vztahy s náboženskými strukturami, které byly obvykle součástí fergánských klanů a hrály v nich významnou roli, jakkoliv se v ateistické propagandě nemohly prosazovat ideologicky. Roli oficiálního muftího zastával od roku 1943 do roku 1989 klan Babachanovů, který byl sice původem z Fergány, ale byl již etablován v prostředí Taškentu a po nástupu získal Rašidov jejich podporu, čímž získal významný vliv v rámci Fergány a byl to další krůček k faktické eliminaci fergánských struktur.

Taškentské struktury nikdy v období tzv. *rašidovštiny* nikdy nezískaly významné postavení - Rašidov neměl zájem o to, aby mu přímo v Taškentu vyrůstali silní protivníci a tak jejich pokusy o získání podílu na moci končily obvykle jejich likvidací. Lidé z Taškentu zaujímali obvykle níže postavená místa.

Tento systém předávání moci, dominance samarkandských a džizzackých struktur spolu s podřízeností fergánských a taškentských elit byly přerušeny jediným vážným skandálem v roce 1969, kdy Jadgar Nasreddinova, předsdkyně Nejvyššího Sovětu, Rafiq Nišanov, tajemník ústředního výboru, kteří zde formálně reprezentovali fergánské, resp. taškentské struktury, a Rahmankul Kurbanov, předseda Rady ministrů z Buchary, organizovali ideologickou kampaň s cílem odstranění Rašidova. Ten však měl dobré vztahy s Brežněvem²⁹ a nejvyšším vedením země a puč byl rychle likvidován, stejně jako jeho aktéři.

Tímto aktem došlo k jisté izolaci fergánských klanů, která mohla vyjít zpod kontroly Rašidova. Proto byl po několika letech povolán do funkce předsedy Nejvyššího Sovětu Inamadžon Usmanchodžajev z Fergánské kotliny.

Od Rašidova ke Karimovovi

Po smrti Rašidova v roce 1983 došlo k významné výměně kádrů. Spor o nástupce vyčerpal samarkandské a džizzacké elity, které byly dosud u moci. Toho využily struktury z Fergány a Taškentu. Prvním tajemníkem strany se stal již zmíněný Usmanchodžajev, který zahájil s podporou Moskvy rozsáhlou kampaň proti dosavadnímu vládnoucímu establishmentu. Tak vznikla tzv. bavlníková aféra, ve které se na světlo dostaly rozsáhlé podvody s dokumenty o dodávkách bavlny a na všech úrovních funkcí ve všech odvětvích byly odstraňovány staré kádry věrné Rašidovovi.

Usmanchodžajev však nebyl natolik výraznou postavou a neuspokojoval požadavky Moskvy. Byl odvolán s oficiálním poukazem na to, že se dostatečně neangažoval při potírání korupce, do které byl sám jistě zapleten. Byl nahrazen Rafiqem Nišanovem, který se vrátil z „vyhnanství“ v Indii a zaujal roku 1986 místo prvního tajemníka a jeho předchůdce Usmanchodžajev byl odsouzen. Ani Usmanchodžajevovi, ani Nišanovovi se nepodařilo výrazně konsolidovat nové taškentsko-fergánské elity, mj. i díky tlaku Moskvy. Klanový boj byl však v této době oslaben především díky tzv. „moskevskému výsadbku“ asi 400 stranických činitelů z různých částí Sovětského svazu, kteří měli získat Uzbekistán zpět pod kontrolu Moskvy a pomoci očistit republiku od korupčních skandálů v rámci Gorbačovově tažení proti „bavlníkové mafii“. Výsledkem této akce byly další čistky ve státních, stranických, akademických úřadech nebo ve vedení hospodářství a na svém místě nezůstal prakticky nikdo, spojený s předchozími elitami.

V rámci „demokratizace“ však do ztracených pozic opět nastupovali lidé ze Samarkandu a Buchary, kteří měli vytvořené mnohem výraznější zázemí a byli mnohem lépe zkonsolidováni.

Po událostech ve Fergánské kotlině v květnu a červnu 1989, kdy vypukly pogromy na místní Meschetské Turky, byl nucen odstoupit Rafiq Nišanov a byl nahrazen novým kandidátem – Islamem Karimovem.

Karimov se narodil roku 1938 v Samarkandu. Vystudoval Středoasijskou polytechnickou universitu v oboru inženýr-mechanik. Po absolvování pracoval v několika továrnách a od roku 1966 ve Státním plánovacím úřadu, kde se vypracoval až na místo prvního náměstka. Po Rašidovově smrti se Karimov stává ministrem financí a místopředseda vlády republiky. Od roku 1986 se stal předsedou Státního plánovacího úřadu, ale když přišel s kritikou tehdejší ekonomické situace a vedení republiky, byl poslán do Kaškadarjinského regionu. Na tehdejší dobu dokázal ekonomicky méně vyspělý region povznést tak, že zaujal samotného Gorbačova. Tato okolnost, spolu s faktem, že nepatřil do žádného oficiálního klanu, mu vynesla cenné body v boji s protikandidátem na funkci prvního tajemníka KS v létě 1989. Jeho protivník Kadyrov totiž byl spojen s taškentsko-fergánskou elitou, která zaujala rozhodující pozice po roce 1983, což se tehdejšími vládci SSSR po všech skandálech příliš nezamlouvalo. Svou roli sehrál i odstupující první tajemník Nišanov, který byl v té době v oblíbě u Gorbačova.

Nástup Karimova

Po zvolení Karimova do funkce prvního tajemníka strany se ukázaly i negativní stránky jeho nestrannosti. Především se ve státním aparátu neměl o koho opřít. Ovšem v této době se ukázal jako mistrný stratég, který dokázal využít všech okolností pro prosazení svých zájmů. V té době sílil odpor proti Moskvě, kterou v Uzbekistánu reprezentoval především „moskevský výsadek.“ Na podzim 1989 tedy poslal většinu poradců zpět

²⁹ Brežněv mu v 70. letech téměř každý rok uděloval řád V. I. Lenina za dodávky bavlny. Rašidov byl rekordmanem ve „sběru“ těchto řádů – celkem jich za svůj život nasbíral devět. *Uzbekistan : obretěnije novogo oblika I*, s. 201.

a využil stále hlasitějšího volání po „nostalgii minulých dob“, tedy doby Rašidova. Začal rehabilitovat období Rašidova, jeho jménem se nazývaly ulice, jeho jméno bylo očištěno a byla opět obnovena provincie Džizzak, která byla po roce 1983 zrušena. To byl signál pro starou rašidovskou elitu a samarkandsko-džizzakské klany. Kádry, které se dokonale zorganizovaly v 60. a 70. letech se opět dostaly k moci. Ovšem karimov si dává velký pozor, aby si tyto klany udržel pod kontrolou. Podobně jako i jeho charismatický předchůdce Rašidov nemá zájem o silné taškentské struktury.

Klanové regiony v Uzbekistánu

Uzbekistán je z hlediska politických elit rozdělen podle území. Rozdělení klanových elit přibližně odpovídá historickým regionům Uzbekistánu a jejich přehled ukazuje, že Uzbekistán je země, která je silně regionálně rozdělena, což může být do budoucna zdrojem napětí, především v bojích mezi politickými elitami.

Vytváření soudobého Uzbekistánu je spjata s územím 3 Kokandského a Chivského chanátu a Bucharského emirátu, které v průběhu více jak 200 let existence vedli mezi sebou války. Tyto emiráty přispěly k vytváření politických elit v rámci jednotlivých státních útvarů, což se promítá i do dnešního uspořádání elitních regionálních klanů.

Nejvýznamnějšími klanovými strukturami současného Uzbekistánu jsou především bucharsko-samarkandské klany s centry v historických centrech střední Asie – **Samarkandu a Buchary**. Tyto oblasti byly součástí bucharského emirátu, ovšem lze říci, že dnes vyššího významu a vlivu dosahuje Samarkand, který se přeměnil v průmyslové centrum a druhé největší město po Taškentu. Stojí také za zmínku, že Samarkand byl v letech 1924-1930 hlavním městem Uzbeké SSR. Buchara je mnohem konzervativnější a její význam je dnes především jako tradiční kulturní a zemědělské centrum (Bucharská oáza). Její klany se však přesto prosazují i v celostátním měřítku, především díky konsolidaci vztahů se Samarkandem.

Centrem Uzbekistánu však je od roku 1930 **Taškent**, dříve hlavní obchodní centrum, především ruské populace, což se projevuje i dnes na procentu Rusů, které je mnohem vyšší než kdekoli v celé zemi. Jeho význam stoupl právě po dobytí ruskou armádou roku 1865 a o dva roky později se stal centrem Turkestánské gubernie. Dnes je nejdůležitějším a nejrozvinutějším městem země a jeho současná mohutná přestavba má zvýšit jeho význam jako centra nejen Uzbekistánu, ale i jako přirozeného centra středoasijského regionu. Právě pro svou modernost a vysoké procento Rusů však zde chybí přirozeně vzniklé sociální struktury, které nalezneme v jiných částech země, místní klany nejsou dostatečně konsolidovány, sjednoceny a hierarchizovány jako v jiných oblastech, proto taškentské elity nemají prozatím významný vliv v rámci stávajících mocenských špiček země. Navíc veškeré pokusy o vytvoření opozice proti mocenským strukturám a převzetí moci neskončily dobře.

Relativně dobře konsolidované jsou klany z **Fergánské kotliny**. Tato oblast je ovšem velmi nebezpečná z hlediska složité národnostní, ale i klanové problematiky. Na relativně malém (4% územní rozlohy Uzbekistánu), hustě zalidněném (ca 1/4 všech obyvatel Uzbekistánu) a úrodném území existuje několik významných center, které měly různý význam v různých částech historie. Do roku 1876 byl centrem a celého chanátu Kokand. Po jeho dobytí ruskými vojsky se centrum nové moci přesunulo do Fergány, města, které bylo nově založené pro ruskou posádku. V současné je největším průmyslovým a ekonomickým centrem Andžanská oblast se stejnojmenným centrem. Kromě těchto tří měst existuje i duchovní centrum oblasti, které je v Namanganu, zřejmě nejvíce konzervativním místě Fergánské kotliny, ne-li celé střední Asie. Všechny tyto faktory činí z Fergánské kotliny výbušný faktor, kde na sebe mohou narazit náboženské (extremní islámská sdružení – např. Islámská strana obrody Uzbekistánu), etnické problémy (Uzbekové za hranicemi Uzbekistánu – v Kyrgyzstánu a Tádžikistánu) nebo boj narkomafií (Fergánská kotlina jako tranzitní místo pro přepravu drog z Afghánistánu přes Tádžikistán a Kyrgyzstán do Ruska a do Evropy). Nežádka se tyto problémy střetávají, což se ukázalo například v roce 1999 při operaci v kyrgyzském Batkenu.³⁰ Největší rozvoj místních klanových struktur byl patrný do roku 1959, kdy fergánské elity držely v rukou nejvýznamnější mocenské posty. Po nástupu Šarafa Rašidova byla jejich činnost víceméně eliminována a dodnes nemají příliš velký vliv na politiku. Z této eliminace však mohou do budoucna vzniknout velmi komplikované vztahy s centrem a může dojít k mocenským konfliktům mezi centrem a Fergánským údolím.

Okrajovou oblastí Uzbekistánu je jeho západní část, území, které bylo tvořeno především Chivským chanátem. Oblast historického **Chórezmu** ztratila po pádu Chivského chanátu i Chivské SSR svůj předchozí význam a navíc byla v novém pohraničním uspořádání rozdělena mezi Uzbekkou a Turkmenskou SSR. Historická centra jako Konya Urgenč nebo Daškovuz (Tašauz, Dašauz) připadla Turkmenistánu a největší centra oblasti - Chiva a Urgenč zůstaly v rámci Uzbeké SSR. Region byl vždy oddělen od centrálních částí Uzbekistánu a tím vytvářel možnosti pro vytvoření svých klanových skupin formálně značně autonomních na centrální vládě, na druhou stranu s pouze malým vlivem v centrálních oblastech. Pro jakýkoliv režim v Uzbekistánu je však tato oblast důležitá z hlediska pěstování bavlny. Největší část produkce uzbekého „bílého zlata“ se pěstuje právě zde. Oblast má také významné napojení na důležitou železnici spojující ji jednak s centrálními oblastmi, tak s Moskvou, což mělo větší význam v době SSSR, avšak ani dnes není tento faktor zanedbatelný. K této oblasti je

³⁰ Blíže k této operaci viz Horák, Slavomír : Batken 1999 ...

nutno ještě připočíst karakalpackou autonomní oblast, okolo vysychajícího Aralského moře, které je zde sice vážným ekologickým problémem, ale pro politickou strukturu Uzbekistánu nemá tento region větší význam vzhledem ke vzdálenosti od centra státu a malému vlivu místním politických elit.

Region s nejmenším významem v rámci mocenských struktur Uzbekistánu jsou jižní oblasti – **Kaškadarja** a **Surchandarja**. Toto území bylo do roku 1924 součástí Buchary a místní begové podléhali bucharským a samarkandským klanům. Jeho význam je především v zemědělství (pěstování bavlny).

Ústavy - opory politického systému

Po vyhlášení samostatnosti byly v obou zemích přijaty ústavy.³¹ Charakter vlády, který se mezitím v nově vzniklých zemích ustanovil, určil i strukturu ústav, šitých přesně na míru novým vládcům. V ústavách je slibováno mnoho o svobodách člověka, zajištění základních lidských práv, z nichž některé jsou vša vyvraceny nejen praxí, ale i dalšími články ústavy. Tomu se však nelze divit, protože obě ústavy slouží především pro „vnější prezentaci“ - pro OBSE a další instituce.

Oba státy se přihlásily v úvodních člancích k demokracii (články 1, v uzbecké ústavě je demokracii věnována jedná hlava kapitoly, turkmenská konstituce zařazuje podobné stati v hlavě 1). Zajímavé jsou kapitoly, které se týkají v rodinného práva - v Turkmenistánu je např. v článku 25 povinnost dětí starat se ve stáří o rodiče (v Uzbekistánu je toto ustanovení v článku 64), stanovuje například státem zaručené bezplatné vzdělání (čl. 32). Uzbecká ústava se o podobných slibech nezmiňuje.

Pro pochopení politického systému v obou zemích je nutno zejména analyzovat kapitoly, které se týkají státních institucí a rozdělení pravomocí mezi zákonodárnou a výkonnou moc.

President

Politický systém v obou republikách je presidentský, ačkoliv tento fakt je výslovně zakotven pouze v turkmenské ústavě (čl. 1). V obou republikách je hlavou státu určen president s velkými pravomocemi (viz srovnávací tabulka níže).

Je třeba podotknout, že institut prezidenta je zcela novým jevem nejen v obou státech, ale po celém území SNS, po 70 letech vlády komunistů v SSSR. V Sovětském svazu úřad prezidenta neexistoval do roku 1990, kdy byl na Sjezdu Lidových poslanců M. S. Gorbačov zvolen prvním prezidentem SSSR. Do té doby fungovalo kolektivní vedení státu - tzv. Prezídium Nejvyššího Sovětu, kde jeho předseda byl pouze *primus inter pares*.

Presidentská forma vlády se po rozpadu SSSR ujala ve všech bývalých svazových republikách. Ve všech zemích, a ve střední Asii především, byl titul prezidenta spojován se značnými pravomocemi ve jménu boje za stabilizaci zemí a fakticky sloužil jako výrazná mocenská páka bývalých vysokých stranických funkcionářů (často generálních tajemníků strany svazové republiky nebo předsedů Prezídia Nejvyššího sovětu), která vynesla vyvolené presidenty do pozic téměř neomezených vládců ve své zemi. Zcela jasně jsou tyto projevy viditelné právě v Uzbekistánu a Turkmenistánu.

Turkmenistán	Uzbekistán
sledovat dodržování ústavy a zákonů a dbát na to, aby se zákony shodovaly s ústavou	garantuje práva a svobody občanů a dodržování ústavy a zákonů Uzbekistánu chrání suverenitu Uzbekistánu a rozhoduje ve státnických záležitostech
reprezentuje Turkmenistán ve vztazích s dalšími zeměmi, jmenuje velvyslance a představitele země v jiných zemích a v mezinárodních a mezistátních organizacích, přijímá pověřovací listiny a přijímá zástupce cizích států v Turkmenistánu	reprezentuje Uzbekistán ve vnitropolitických záležitostech a mezinárodních vztazích. řídí jednání, podepisuje dohody a smlouvy ve jménu Uzbekistánu přijímá pověřovací listiny diplomatických zástupců jmenuje a odvolává diplomaty a další zástupce Uzbekistánu v zahraničí
je hlavním velitelem armády, má právo vydat příkaz k mobilizaci a použití armády, jmenuje nejvyšší velení armády	je vrchním velitelem armády republiky a má právo jmenovat a odvolávat nejvyšší velení armády a potvrzovat nejvyšší velitelská místa vyhláší válečný stav v případě ohrožení země - musí být potvrzeno Oliy Madžlisem president má právo v nutných případech vyhlásit

³¹ V Uzbekistánu byla přijata Parlamentem (Olij Madžlis) 8.12.1992 a v Turkmenistánu ji přijal Nejvyšší Sovět 18. května 1992.

	vyjimečný stav nebo stav ohrožení na celém území republiky nebo v její části
podepisuje zákony a má právo vrátit zákon s připomínkami do Madžlisu během 2 týdnů na nové projednávání. Jestliže Madžlis potvrdí zákon 2/3 většinou, prezident musí zákon podepsat. President nemá právo veta v souvislosti se změnami ústavy.	podepisuje zákony Uzbekistánu a má právo vrátit tento zákon s připomínkami Oliy Madžlisu k dalšímu projednávání. Jestliže Oliy Madžlis schválí zákon 2/3 většinou, prezident musí takový zákon podepsat
podává každoroční zprávu o stavu země Madžlisu	podává roční zprávu o stavu země Oliy Madžlisu
vyhlašuje referendum podle rozhodnutí Halk Meslektaši a má právo svolat mimořádné zasedání Madžlisu	
rozhoduje v otázkách občanství a garantování azylu	rozhoduje v o záležitostech občanství Uzbekistánu a garantování politického azylu
rozhoduje o přidělení ocenění a dalších státních cen Turkmenistánu	oceňuje řády, medailemi a poctami Uzbekistánu a potvrzuje čestné tituly Uzbekistánu
jmenuje a odvolává se souhlasem Madžlisu Předsedu Nejvyššího soudu, Předsedu Nejvyššího ekonomického soudu a generálního prokurátora	vytváří administrativu a vede ji, zajišťuje kontakt mezi nejvyššími složkami státní administrace, zřizuje a ruší ministerstva, vytváří komise a další orgány administrace Republiky Uzbekistán jmenuje a odvolává vládu (min. předseda, vicepremiéři, ministři), generálního prokurátora a jeho náměstky navrhuje Madžlisu předsedu a členy Ústavního soudu, Nejvyššího soudu, Nejvyššího ekonomického soudu, Prezidenta Centrální banky a Předsedu Státní komise pro ochranu přírody Uzbekistánu jmenuje a odvolává soudce regionálních, okresních, městských a arbitrážních soudů jmenuje a odvolává hokimy (představitelé regionů) regionů, Taškentu (musí být potvrzeny místními sověty); jestliže takto jmenovaný zástupce porušuje Ústavu nebo zákony nebo vykonává akt, který znevažuje svěřenou funkci, prezident má právo jej odvolat
je garantem amnestií	rozhoduje o udělení amnestie a propuštění občanů odsouzených soudy Uzbekistánu
rozhoduje dalších otázkách, které mu přísluší podle Ústavy a zákonů	vytváří národní bezpečnostní a kontrolní složky, jmenuje jejich vedoucí představitele a vykonává další pravomoci jemu svěřené

Na první pohled nejsou patrné žádné výraznější pravomoci, které by se odlišovaly od jiných presidentských republik. Jak bylo uvedeno výše - tato ústava je zaměřena především pro „vnější reprezentaci“ a má ukázat vyváženost všech složek státní moci a jejich demokratičnost.

Je zřetelně vidět rozdíl mezi uzbekou ústavou, kde jsou pravomoci relativně přesně definovány, a turkmenskou, ve které jsou pravomoci prezidenta naznačeny pouze velmi vágně, čímž vzniká manévrovací prostor pro získání dalších pravomocí.

V ústavách obou zemí je však prezidentům dáno ještě právo vydávat dekrety, mající platnost zákonů.³² Tyto dekrety jsou nezávislé na rozhodnutí dalších státních složek. Takové akty jsou zcela typické pro všechny republiky SNS a využíval jich např. prezident Jelcin v době krize 1993 nebo prezident Nazarbajev v počátcích své vlády. Jsou často využívány i v obou sledovaných zemích.

Jedním z problémů je také funkční období prezidenta. V obou zemích může být prezident zvolen nejvýše na dvě po sobě jdoucí volební období (jedno funkční období je v Turkmenistánu i v Uzbekistánu 5 let). V praxi bylo toto ustanovení v mnoha zemích SNS (vč. obou středoasijských zemí) obcházeno vyhlášením ekonomického programu a nutností mimořádného prodloužení volebního období o určitou dobu. V Turkmenistánu je prezident Nijazov také první hlavou státu, kterou parlament po roce 1999 potvrdil ve funkčním období do konce života,

³² Ústava Turkmenické republiky čl. 58 : Prezident vydává edikty a dekrety, které mají platnost po celém území Turkmenistánu.

Ústava Republiky Uzbekistán čl. 94 : President Uzbekistánu vydává dekrety a nařízení platné po celém území, které mají platnost zákonů

což by mohl být příklad pro další postsovětské vůdce.³³ V Uzbekistánu došlo v roce 1996, kdy se měly konat řádné prezidentské volby, k prodloužení mandátu prezidenta Karimova do roku 2000.

Odvolaání prezidenta je sice teoreticky možné a je vloženo do rukou parlamentu, který je však, podobně jako v mnoha dalších autoritativních zemích, zcela kontrolován prezidentem. Podle uzbecké ústavy je však možné odvolat prezidenta pouze ze zdravotních důvodů a pouze po vyšetření Státní zdravotnické komise, odsouhlasené parlamentem (Olij Madžlisem).

Zákonodárná a výkonná moc. Volby

Moc prezidenta je v rámci legislativy a exekutivy ještě posílena ve vztahu k parlamentům a vládám.

Ve vztahu k vládě (kabinety ministrů) má vysoké pravomoci dané ústavou pouze turkmenský prezident, který jmenuje vládu a zároveň řídí její zasedání. Uzbecká ústava problematiku předsedy vlády neřeší, ve skutečnosti řídí zasedání vlády premiér jmenovaný prezidentem.

Dalším problémem v Uzbekistánu i Turkmenistánu je činnost parlamentu a volby. Pro pochopení politického života obou zemí v tomto směru je zřejmě nejdůležitější realita místních voleb.

V Uzbekistánu se volí většinovým systémem v jednomandátových okrscích. Poslanci jsou voleni na 5 let. Alternativní volba existuje v rámci povolených stran, které však jsou opět kontrolovány nejvyšším vedením země. Zájemci o předvolební kampaň do Parlamentu tak musí být „prověřeni“, tzn. že na kandidátské listiny se nedostane ten, který by nějakým způsobem mohl ohrozit autoritu prezidentské moci. Ani v jedné zemi tak nejsou zastoupeny opoziční strany. V posledních volbách do parlamentu (roku 1999) byly volby založeny na možnosti výběru a „pluralitě“, když o 250 křesel v uzbeckém Olij Madžlisu bojovalo asi 750 kandidátů. Všechny strany³⁴ však vyjádřily podporu Karimovovi, zatímco opoziční strany neměly k volbám přístup v souvislosti s jejich nepovolením.³⁵

Turkmenský volební systém je v tomto směru ještě radikálnější. Na kandidátku jsou na kandidátní listinu zapsáni pouze Nujazovem kontrolování členové Demokratické strany Turkmenistánu, jejímž předsedou je právě sám prezident. Při posledních parlamentních volbách v roce v prosinci roku 1999 bylo takto do hry o 50 křesel v Madžlisu připuštěno 100 kandidátů. Volí se opět většinovým systémem v jednomandátových okrscích. Volby probíhají tzv. manifestačním způsobem – tj. oficiálně je volební právo svobodné (zaručené ústavou), ale fakticky je účast ve volbách dobře sledována a nepřijít k volbám znamená vážné komplikace v zaměstnání a v osobním životě. Proto se také volební účast v každých volbách pohybuje okolo 99,9%.

Kromě běžného parlamentu (Madžlisu) má Turkmenistán ještě jednu světovou zvláštnost. Podle ústavy totiž není nejvyšším reprezentativním orgánem země parlament nebo prezident, ale tzv. Lidová rada (Halk Maslaktaši), která zahrnuje Prezidenta, poslance madžlisu, tzv. lidových reprezentantů (halk vekilleri, zástupci volení lidem po jednom z každého entrapu – okresu), předsedy Nejvyššího soudu, předsedy Nejvyššího ekonomického soudu, generálního prokurátora, členů vlády, vedoucích představitelů provincií (velajatů) a starostů (arkynů) měst a střediskových obcí. Toto shromáždění má pravomoci rozhodovat o významných otázkách země (např. změny Ústavy, vyhlášení referenda, změna státních hranic, vyhlášení války apod.³⁶ Ani toto shromáždění, které se schází alespoň jedenkrát do roka, nevypadává z kontroly Prezidenta, který je zároveň nejvyšším představitelem tohoto orgánu. Jak již bylo řečeno, jeho kontrola nad parlamentem je v zcela úplná, dále prezident podle ústavy jmenuje soudce a představitele v jednotlivých vilajetech. Volení kandidáti do Halk Maslaktaši jsou podobně hlídání jako volby do parlamentu, a tak je i tento nejvyšší státní orgán dokonale pod kontrolou prezidenta.

Z předchozí kapitoly vyplývá, že státní aparát, který je budován v obou zemích, je silně centralizovaný, autoritativní a většina moci je soustředěna okolo nejvyšších státních představitelů – prezidentů. Systém státní

³³ O podobném kroku již uvažuje prezident Kazachstánu Nursultan Nazarbajev.

³⁴ K „oficiálním stranám“ v Uzbekistánu, které jsou povoleny a mají zastoupení v současném parlamentu patří : Milli demokratik partisi (Národně demokratická strana), jejímž předsedou je Islam Karimov, dále sociálně-demokratická strana Adolat (Spravedlnost), Vatan tarakkiyeti partisi (strana pokroku vlasti), národně demokratická strana Fidokorlar (Obětavost) a demokratická strana Milli tiklandiš (Národní obroda). Kromě těchto stran jsou v parlamentu zastoupeni také „nezávislí“ představitelé.

³⁵ Bližší informace k opozičním stranám a hnutím např. Materials of Birlik Partisi – Uzbekistan : Political situation in Uzbekistan. Press Centre Birlik, Popular Movment od Uzbekistan, 1998, <http://www.birlik.net>. Na této internetové adrese lze nalézt i další informace týkající se opozice.

Opoziční strany mohly částečně působit v Uzbekistánu v počátečním období rozvoje Uzbekistánu, kdy prezident karimov teprve upevňoval svou moc. Dokonce v prvních prezidentských volbách v roce 1991 proti současnému prezidentu stál opoziční protikandidát Muhammad Salih (jeho životopis např. Muhammad Salih and Erk Demcratic Party, <http://www.euronet.nl/users/turkfed/saliherk.htm>), který však získal pouze 12% hlasů. Roku 1993 byly opoziční politické strany definitivně odstraněny v procesu tzv. „přeregistrace politických stran“ (strana Erk měla do roku 1993 zastoupení v parlamentu a oficiální registraci), kdy povolení působit dostalo pouze dnešní spektrum stran.

³⁶ Přesněji stanoví pravomoci Halk Maslaktaši čl. 50 Ústavy Turkmenistánu.

moci, který je realitou obou zemích, je tedy často terčem kritiky demokratických institucí např. OBSE, Human rights Watch, Amnesty International apod. Je však nutno uvážit, že systém vychází z tradic, centralizovaného autoritativního státu, který fungoval zejména v Uzbekistánu v době vlády 3 emirátů a po výměně politických špiček a ideologie využila tento systém dokonale komunistická moc. Podobně vychází z tradičního uspořádání i Turkmenistán, který je ovšem založen na poněkud jiných principech, jak již bylo řečeno v úvodních částech této kapitoly.

Vertikální struktura moci

Jak je vidět z tabulky v Příloze 2 (Schéma uspořádání politické moci v Uzbekistánu), vládne i zde prezident značnými pravomocemi a má možnost ovlivňovat mocenské uspořádání až na nejnižší úroveň státní správy. Především je to jeho pravomoc odvolávat *hokimy* (představitel oblasti, okresů nebo měst/středisek). Jmenování jednotlivých *hokimů* na nižší je v pravomoci *hokima* vyšší úrovně, ale nejvyšší, oblastní, *hokimy*, jmenuje a odvolává přímo prezident, který si tak pomocí mocenské pyramidy zajišťuje „své“ lidi na nejdůležitějších postech. *Hokimy* sice přísluší potvrdit oblastní, okresní nebo městské/místní Rady lidových poslanců, které sice volí voliči, ale složení kandidátních listin je reálně kontrolováno prezidentovými zástupci, především na hokimiatu.

Podobně je kontrolována i soudní moc. Soudce na všech úrovních jmenuje přímo prezident, který tak získává kontrolu i nad touto složkou státní moci.

Stranický systém

Systém politických stran v Uzbekistánu lze, jako v každém autoritativním režimu, rozdělit na legální stranické struktury, které jsou loajální prezidentovi, a opoziční strany. Od přeregistrace politických stran v roce 1993, kdy jediná „legální opoziční“ strana Erk nezískala registraci neexistuje třetí typ politických stran, se kterými se někdy v autoritativních režimech setkáme, tedy oficiální legální opozice.

Legálně působící strany jsou navenek vyjádřením pluralitního systému země a nejsou spojeny v nějaké jednotící vazbě typu Národní fronty jako v Československu do roku 1989 nebo v některých arabských zemích v 60. nebo 70. letech (Sýrie).

Provládní strany

V roce 1995 byly založeny na nátlak USA další strany, které měly doplňovat již existující strukturu Lidově-demokratické strany. Všechny strany však byly a dodnes jsou kontrolovány lidmi z okolí Karimovova.

Lidově-demokratická strana Uzbekistanu (*Özbekistan'ing halk demokratik partijasi*) je nástupnickou stranou KS Uzbekistánu. Byla založena 1. listopadu 1991. Do roku 1996 byla strana vedena prezidentem Karimovem, který se však vzdal funkce a přenechal ji dřívějšímu vedoucímu ideologického oddělení KS Uzbekistánu A. Džalolovovi. Od svého založení a přejmutí veškerého aparátu komunistické strany je nejdůležitějším politickým seskupením v Uzbekistánu. Jeho vedoucí jsou většinou nejbližší spolupracovníci Karimova.

Demokratická strana národní obrody (*Milli tiklandiš demokratik partijasi*) – funguje od roku 1995. Má sdružovat především inteligenci a jejím oficiálně proklamovaným cílem je posílení národní státnosti. Předsedou strany je I. Gafurov.

Adolat (Spravedlnost) – obdoba Sociálně-demokratické strany. Založena také roku 1995 s cílem zajištění sociální spravedlnosti. Předseda T. Daminov.

Fidokorlar -

Vatan tarakkiet (Rozvoj vlasti) – jedna ze starších stran, která působí od roku 1992, odtržením od Lidově-demokratické strany. Členové a přívrženci se mají rekrutovat z řad obchodních, podnikatelských kruhů a v jejím programu figuruje přechod uzbecké ekonomiky na tržní základ.

Opoziční strany a opozice³⁷

Islámská strana Uzbekistánu (*Özbekistonning islom partijasi*), dříve strana Adolat. Islamistická strana se silnou pozicí ve Fergánském údolí. Od roku 1992 je zakázána a její vedení odešlo do Íránu, Afghánistánu nebo Pákistánu. Mnozí členové jsou ve vězení. Reakcí strany byl příklon k extremismu spojeným s přepravou narkotik. Právě tato strana stojí za neúspěšným atentátem na presidenta Karimova a ozbrojená složka Džumy Namanganiho, která se ke straně hlásí, stála za operací v kyrgyzském Batkenu v roce 1999.

Birlik (Jednota) – jedna z hlavních opozičních stran „první organizovaná strana v Uzbekistánu, založená roku 1989 jako opoziční hnutí podporující přechod k demokracii s možnou nezávislostí Uzbekistánu. Od roku 1990 její politická reprezentace založila Demokratickou stranu Uzbekistánu (později přejmenovanou na Birlik), která byla zaregistrována roku 1992. Přestože se z ní oddělila frakce, která byla ochotna k dialogu s vládou (po půl roce trvání), brzy se strana stala velmi populární a měla své zástupce i v parlamentu. Roku 1993 však neprošla

³⁷ Blíže k opozici např. *Uzbekistan : obretěnije novogo oblika I*, s. 231-243

přeregistrací a byla zakázána. V současné době působí v zemích západní Evropy, USA a Turecku. Předsedou je Abdurahim Pulatov.

Erk (Svoboda) se odštěpila od hnutí Birlik již roku 1989 jako hnutí, které usiluje o demokratické reformy, ale je ochotno k dialogu se stávajícím režimem. Proto také byla strana podporována i prezidentem Karimovem, který potřeboval spojence pro vyhlášení nezávislosti. Předseda Erku Muhammad Solih se stal v tomto směru loajálním a sám nakonec vypracoval návrh Deklarace o suverenitě, přijaté 20.6.1990. Tím mohla strana legálně působit a její předseda se mohl stát presidentským kandidátem. Solih ovšem nesouhlasil s výsledky voleb s poukazem na jejich neregulérnost a volební podvody, a tak se rozhodl k odchodu do opozice. Karimov tak takovou opozici nepotřeboval a hledat vhodnou záminku k rozpuštění strany. Tu mu poskytly studentské demonstrace³⁸ v lednu 1992 a následně byla strana zakázána. Erk nyní působí v Turecku, kde vydává stejnojmenný opoziční list s tichou podporou vlády v Ankaře, což se stalo několikrát předmětem sporu mezi Tureckem a Uzbekistánem. Část členů Erku působí i nadále v Uzbekistánu, ale většinou jsou pod tlakem moci a jejich nezávislost je značně ohraničena. Tak je tomu u výkonného předsedy strany O. Aripova.

Od roku 1993 probíhaly politické procesy s vůdci opozice – ve vězení se ocitli Abdurahim Pulatov i Muhammad Solih. Propuštění byli až na nátlak velvyslanectví USA v Taškentu. Oba vůdci hlavních opozičních hnutí. Roku 1994 byly strany Birlik i Erk oficiálně zakázány a nebylo jim dovoleno se zúčastnit parlamentních voleb.

V rámci určité liberalizace společenského života, kterým Karimov manévruje především ve vztahu k zahraničí byl v roce 1996 umožněn návrat bratra Abdurahima Pulatova Abdumannoba, který začal v rámci „legální opozice“ spolupracovat s prezidentem. Nemá však žádnou stranickou platformu – zákaz strany Birlik i Erk je dosud v platnosti. Muhammad Solih se stal s relativně loajálního spolupracovníka Karimova, jeho největším nepřítelem a kritikem režimu.

K dalším kritikům opozice patří Š. Mirsaidov, který patřil mezi soupeře Karimova na místo prvního tajemníka KS Uzbekistánu v roce 1989. Patří spíše k opozici, která se rekrutuje z taškentských klanů (Birlik ani Erk nejsou založeny na uzbeckém systému klanových struktur).

Faktor islámu³⁹

V obou sledovaných zemích je značný rozdíl v míře islamizace. Usedlé, zemědělské obyvatelstvo na území dnešního Uzbekistánu bylo již před nástupem Ruska do oblasti z větší části islamizováno. K tomu přispěla přítomnost významných kulturních a náboženských center na území Uzbekistánu – Samarkandu a Buchary, hrobek světců – Bahauddína Nakšbandiho v okolí Buchary (vesnice Kasri Orifon) a al-Buchářiho blízko Samarkandu (vesnice Hodža Ismoil). K dalším významným poutním místům patří ještě například hrobka Hodžy Ahmeda Jasawiho v kazašském Turkestánu. Všechny jsou hojně navštěvovány nejen místními obyvateli, ale i turisty z islámského zahraničí, především z Turecka nebo Saudské Arábie.

Naproti tomu Turkmeni jako kočovný národ nebyli nikdy výrazně islamizováni a přes stavbu nových mešit a náboženských škol není míra reálně věřících ani zdaleka tak vysoká.⁴⁰

V této souvislosti je nutno uvést, že i ti nejvíce islamizovaní obyvatelé se hlásí k umírněnému hanafijskému mazhabu sunnitského islámu a důležitou roli ve středoasijském prostoru hrál lidový islám se světci a zikristickými obřady.

Oživení islámu je možné ve světě sledovat od konce 60. let v souvislosti s porážkou arabských vojsk v Šestidenní válce roku 1967 a na konci 70. let s iránskou islámskou revolucí. Ve střední Asii se výrazný nástup islámu dává do souvislosti především se vpádem sovětských vojsk do Afghánistánu. V 80. letech zde vznikl větší počet islámských skupin, alternativních k do té doby oficiálním islámským kruhům. K těm patřila ve střední Asii organizace SADUM (Sredněazijatskoe duchovnoe upravlenie musulman), která byla založena Stalinem, aby plnila centralizační roli pro všechny středoasijské muslimy.⁴¹ Nejvýznamnější alternativní stranou se v 80. letech stala Islámská strana obrody (Islamskaja partija vozrožděnija)⁴².

Konec 80. a počátek 90. let je charakterizován obnovováním mešit a medres (náboženských škol) a východu mnoha muslimských organizací z ilegality. K tomu se připojila podpora muslimských zemí, především Saudské

³⁸ 16-17. ledna vypukly v Taškentu studentské demonstrace proti liberalizaci cen, která byla násilím potlačena a vysoké školy dočasně uzavřeny

³⁹ Blíže k této problematice např. Islam and Central Asia (ed. Susan Eisenhower), Center for Political and Strategic Studies, Washington, 1999.

⁴⁰ Přesná čísla nejsou autorovi známy, protože v údajích o náboženství se obvykle uvádí procento lidí, kteří se hlásí teoreticky k islámu - např. v materiálech CIA se uvádí, že v Turkmenistánu je 89% muslimů (<http://www.odci.gov/cia/publications/usolo/factbook>), což ovšem neodpovídá procentu reálně praktikujících muslimů.

⁴¹ K vývoji SADUMu např. Babadžanov, Bachtijar : op. cit.

⁴² K vývoji této strany v počátcích např. Mikul'skij, D. V. : Islamskaja partija vozrožděnija tadžikistana. Vostok, 6/1994, s. 47-58.

Arábie, která podporovala misijní činnost, vysílání učitelů arabštiny, obnovování a zakládání mešit a medres po celé střední Asii, včetně Uzbekistánu a Turkmenistánu. Jejich misijní úsilí bylo kromě humanitárních aspektů zaměřené i na růst politického a religiozního vlivu. S touto pomocí se však do střední Asie a jiných muslimských částí bývalého Sovětského svazu dostaly misijní skupiny zaměřené na extrémní islámský radikalismus, spojený často s násilnými formami obhajoby svého pojetí islámu nebo s přepravou narkotik. Tyto skupiny jsou označovány jako wahhabistické, ačkoliv ne ve všech případech jde o stoupence tohoto směru.⁴³

Přes velké úsilí se tato podpora nesetkala ani v mnohem více nábožensky založeném Uzbekistánu s masovou účastí. Uzbekové, stejně jako většina ostatních národů střední Asie se hlásí k umírněné hanafijské formě sunnitského islámu, navíc se většinou jedná o stoupence jednoho z nejvíce umírněných proudů i v rámci samotné hanafijské – k sufijskému řádu nakšbandíja.⁴⁴

Turkmeni nebyli ani do sovětského období výrazněji islamizováni a přestože vznikly i zde nové mešity a školy, reálně věřících muslimů je zde pouze malá část.

V Uzbekistánu a Tádžikistánu lze pozorovat růst reálně věřící populace, ale celkově se jedná i nadále o velmi umírněnou formu vyznávaného islámu. Obě sledované země si navíc velmi dobře střeží sekulárnost při možnosti svobodně vyznávat svou víru.

Přesto lze pozorovat i úspěšné pronikání některých extrémních proudů hlásících se k wahhábismu a po roce 1996 i k radikálnímu afghánskému hnutí Taliban. To se projevilo i v událostech let 1999-2000. Toto nebezpečí, které může způsobit značnou destabilizaci politické i ekonomické situace v regionu, však stále nezasahuje velkou část středoasijské populace, která se k wahhábismu i tzv. „wahhábismu“ (tedy k různým skupinám, které jsou s myšlenkami wahhábismu spojovány) staví velmi negativně. Přesto se tento směr prosazuje u lidí, kteří se cítí být ohroženi současným režimem a hledají jakékoliv jiné východisko. Navíc je téměř jisté, že současní radikálové, například ze skupiny Džumy namanganího⁴⁵

Podobné nebezpečí je však v současné době největší hrozbou, která může destabilizovat situaci v Uzbekistánu i v celé střední Asii.

Závěr

Přes analýzu všech uvedených skutečností a faktorů, které jsou významné z hlediska politické moci v Uzbekistánu a Turkmenistánu, nelze zatím jednoznačně určit, zda forma autoritativní moci je a do budoucna bude přínosná pro další vývoj ve středoasijském regionu.

Ve světě lze vyzorovat diktatury i „osvícené diktatury“, které měly mnoho společných rysů s transformujícími se středoasijskými zeměmi. K takovým oblastem patří například Korea, která patří dnes k dynamicky se rozvíjejícím se státním světu, ale její poválečné dějiny jsou spojeny až do 80. let velmi autoritativními režimy. Přesto tato společnost dokázala udělat v ekonomice natolik velký pokrok, že s úspěšným vývojem ekonomické situace začaly sílit i politické tlaky ze strany opozice.

Otázkou je, zda podobný vývoj lze očekávat i ve středoasijských republikách. Problémem zůstává místní charakter, který není, zvláště po 70 letech komunistické vlády, schopen vytvořit výkonnou a efektivní pracovní sílu, která by svým pracovním nasazením odpovídala umožnila podobný vývoj jako zmíněná Korea.

Do budoucna lze samozřejmě uvažovat o ekonomickém růstu i pro středoasijské země, který postupně přichází, ale dostat se na ekonomickou úroveň bývalého SSSR je obtížné pro jakoukoliv vládu – demokratickou i autoritativní. Navíc není jisté, zda by demokratická vláda byla schopna v zemi jako Uzbekistán udržet kontrolu nad jednotlivými klanovými strukturami a nedestabilizovat tak zemi a tím implicitně i celou oblast.

Osobní moc Turkmenbaši v Turkmenistánu je však natolik autoritativní, že spíše než svou politickou stabilitou není schopna zajistit náležitý ekonomický vývoj.

demokratická moc ve většině zemí vyrůstá z určité úrovně ekonomické síly, která zabezpečí, že společnost se nepřikloní k radikalismu, ať již jakéhokoliv směru. Zatím není zcela jisté, že by současné uzbecké nebo turkmenské opoziční síly jak dokázaly tomuto vývoji zabránit, vzhledem k výraznému nebezpečí především radikálního islámu

⁴³ Atkin, M. : op. cit., nebo Murtazin, M. : op.cit.

⁴⁴ Zakladatel tohoto směru Baháuddín Nakšbandí (1318-1389) zavrhoval vnější okázalé obřady a zdůrazňoval vnitřní, skryté jevy, které jsou určeny Bohu. Byl také proti askezi a hlásal, že člověk by měl vést vnější život na pozemském světě a zároveň by se měl ve svém nitru soustředit na kontakt s Bohem. Není tedy pro něj důležitá vnější stránka projevu své víry, ale především vnitřní prožitek.

⁴⁵ Podrobněji viz Horák, Slavomír : Batken 1999...

Seznam pramenů a literatury

Prameny :

Ústava Republiky Uzbekistán, <http://www.gov.uz>

Ústava Turkmenické republiky, <http://www.turkmenistan.org>

Karimov, I. A. : Idéologija – eto objedinjajuščij flag nacii, občestva, gosudarstva. Özbekiston, Taškent, 1998.

Karimov, I. A. : Uzbekistan : nacionalnaja nezavisimost', ekonomika, politika, ideologija. Reči, stat'i, intërv'ju. Özbekiston, Taškent, 1993

Literatura :

Knihy :

Babadžanov, Bachtijar : Sredněazijatskoe duchovnoe upravlenie musul'man : predistorija i posledstvie raspada. In : Mnogomernye granici Central'noj Azii (ed. Olcott, M. B. – Malašenko, A.), centr Karnegi, Moskva, 2000. s. 55-69.

Brown, B. A. : Authoritarianism in the New States of Central Asia : An Overview of Post-Independence Politics. BIOst, Köln, 1996.

Central Asia : Conflict, Resolution, and Change. (ed. Sagdeev, R. Z. – Eisenhower, S.), Center for political and strategical studies, Chevy Chase, 1995.

Conflict, cleavage and change in Central Asia and the Caucasus. Cambridge University Press, Cambridge, 1997, ed. Dawisha, K. - Parrot B.

Ethnic Conflict in the Post-Soviet World. Sharpe, New York, 1996, s. 271-299, ed. Leokadia Drobizheva (Fane, D. : Ethnicity and Regionalism in Uzbekistan. Maintaining Stability through Authoritarian Control).

Islam na territorii byvšej Rossijskoj imperii. Enciklopedičeskij slovar. Vostačnaja literatura, RAN, Moskva, 1998.

Karimov, I. A. : Uzbekistan na poroge XXI věka. Ugrozy bezopasnosti, uslovija, garantii progressa. Özbekiston, Taškent, 1997.

Karimov, I. A. : Uzbekistan : po puti uglubljenja ekonomičeskich reform. Özbekiston, Taškent, 1995.

Karimova, G. : Politiko-ekonomičeskije reformy v Uzbekistane. Realii i perspektivy. Özbekiston, Taškent, 1995.

Levitin, L. - Carlile, D. S. : Islam Karimov - prezident novogo Uzbekistana. Özbekiston, Taškent, 1996.

Malašenko, A. V. : Musul'manskij mir SNG. Moskva, 1996 (rpk.)

Poljakov, S. P. : Tradicionalizm v sovremennom sredněazijatskom občestve, Central'nyj dom naučnogo ateizma, Moskva, 1989.

Postsovětskaja Central'naja Azija. Potěri i obretěnjija. Centr civilizacionnyh i regional'nyh issledovanij, Vostočnaja Litěratúra RAN, Moskva, 1998.

Ro'i Yaacov : Muslim Eurasia : Conflicting Legacies. Frank Cass, London, 1995.

Tishkov, V. : Ethnicity, Nationalism and Conflict in and after the Soviet Union. UN Research Institute for Social Development, Sage, London, 1997, s. 228-244 (Post-Soviet Nationalism).

Ťjurikov, V. - Šasguljamov, R. : Nezavisimaja respublika Uzbekistan. Pamjatnye sobztija i daty 1991-1996. Özbekiston, Taškent, 1997.

Uzbekistan : obretěnije novogo oblika I-II (ed. Kožokin, J. M.). Rossijskij centr strategičeskich issledovanij, Moskva, 1998.

Články :

Obecně ke střední Asii

Atkin, M. : The Rhetoric of Islamofobia. In : Central Asia and Caucasus, 1/2000. <http://www.ca-c.org>

Horák, Slavomír : Batken 1999. Islám nebo narkotika? 2000.

<http://freeweb.starweb.cz/slavomirhorak/batken1999.htm>

tentýž : Neznámá střední Asie. Mezinárodní politika, 9/2000.

Kubicek, Paul : Regionalism, Nationalism and Realpolitik in Central Asia. In : Europe-Asia studies (University of Glasgow), 4/1997, s. 637-655.

Matveeva, Anna : Democratization, legitimacy and political change in Central Asia. In : International Affairs, 75, 1/99, s. 23-44.

Murtazin, M. : Muslims and Russia : War or Peace?. In : Central Asia and Caucasus, 1/2000. <http://www.ca-c.org>

Rotar, I. : Srednjaja Azija : vo vlasti tradicij. In : Nezavisimaja Gazeta, příloha : Sodružestvo NG, 11.12.1998, s. 11, 15 (In : Rossija i musul'manskij mir, 3/1999, s. 48-55.

Political Parties in Kyrgyzstan, Uzbekistan and Turkmenistan, BITIG, Journal of Turkic World, No. 12. January, <http://www.turkiye.net/sota/sota.html>.

Turkmenistán

Al-Bassam, K. : The evolution of Authoritarianism in Turkmenistan. In : Demokratizacija. The Journal of Post-Soviet Democratization, 3/1997 (léto), 386-405

Azija i Afrika segodnja, 10/99, zvláštní číslo věnované Turkmenistánu.

Berdyjev, M. : Očerki po islamskoj kulture Turkmenistana. In : Centralnaja Azija, 6/1997, s. 80-87

Joliev, A. : Eksport Turkmenskogo gaza : nevynužděnnije eksperimenty prodolžajutsja. In : Centralnaja Azija, 6/1997, s. 45-53

Uzbekistán

Abdullaev, J. : Islam i islamskij faktor v sovremennom Uzbekistane. In : Centralnaja Azija i Kavkaz (Lulea), 6/1997, s. 89-99 (In : Rossija i musulmanskij mir, 3/1999, s. 62-81).

Babadžanov, B. : Vozrožděnije dějatelnosti sufijskich grupp v Uzbekistane. In : Centralnaja Azija i Kavkaz (Lulea), 1/1999, s. 185-192 (In : Rossija i musulmanskij mir 5/1999, s. 83-91).

Bichel, A. R. : Reading Uzbekistan. <http://www.rockbridge.net/personal/bichel/readuz.htm>, 1997.

Birjukov, S. V. : Respublika Uzbekistan : Model avtoritativnoj modernizacii. In : Vostok, 1/97, s. 85-96.

Carlisle, D. : Power and Politics in Soviet Uzbekistan : From Stalin to Gorbachev. In : Soviet Central Asia – The Failed Transformation (ed. Fiermann, W.), Westview Press, Boulder, Colorado, 1991, s. 93-130

Korgun, V. : Islamskij ekstremizm u granic SNG. In : Azija i Afrika segodnja (Moskva), 1/1999, s. 10-17 In : Rossija i musulmanskij mir, 3/1999, s. 81-89.

Kurtov, A. : Uzbekistan - ključevoe gosudarstvo Centralnoj Azii. In : Nezavisimaja Gazeta, příloha : Sodružestvo NG, č. 2/99, s. 12 (In : Rossija i musulmanskij mir, 4/1999, 65-77).

Martin, Keith : Regional and Religious Politics in Uzbekistan and Tajikistan : Some Preliminary Notes. In : Demokratizacija. The Journal of Post-Soviet Democratization, 3/1997 (léto), s. 325-351

Petrov, N. : Uzbekistan : političeskaja stabilnost v uslovijach komando-administrativnogo režima. In : Rossija i Musulmanskij mir, 2/99, str. 68-78.

Political Situation in Uzbekistan. Press Center, Birlik partisi, Popular Movement od Uzbekistan, 2.9.1999. <http://www.birlik.net>.

Uzbekistan : obretěnije novogo oblika I.-II (ed. Kožokin, E. M.), Rossijskij institut strategičeskich issledovanij, Moskva, 1998.

Vaisman, D. : Regionalism and Clan Loyalty in the Political Life of Uzbekistan. In : Muslim Eurasia : Conflicting Legacies (ed. Yaacov Ro'i, Franc Cass, London, 1995, s. 105-122).

Seznam příloh

Příloha 1 : Přehled vysokých státních a stranických představitelů od roku 1959 do 90. let.

Příloha 2 : Schéma uspořádání politické moci v Uzbekistánu.

Příloha 1

Přehled vysokých státních a stranických představitelů od roku 1959 do 90. let.
(tabulka převzata z Vaisman, D. : op. cit., s. 122.)

První tajemník KS	Místo narození	Předseda prezidia Nejvyššího Sovětu	Místo narození	Předseda Rady ministrů	Místo narození
Šaraf Rašidov 1959-1983	Džizzak Samarkand	Nasreiddinova 1959-1970	Fergana	Alimov 1959-1961	-
		Matčanov 1970-1978	Chorezm	Chudajberdyjev 1971-1984	Džizzak Samarkand
		Usmanchodžajev 1978-1983	Fergana		
Usmanchodžajev 1983-1988	Fergana	Salimov 1983-1986	Taškent	Kadurov 1984-1989	Taškent
		Chabibulajev 1986-1989	Samarkand		
Nišanov 1988-1989	Taškent	Ibragimov 1989-1991	-		
Karimov 1989-1991	Samarkand	Juldašev 1991	Fergana	Mirkasymov 1989-1990	Taškent
				Mirsaidov 1990 – zrušení funkce	Leninabad

Příloha 2

Schéma uspořádání politické moci v Uzbekistánu.

(tabulka převzata z Kožokin, E. M. – Chalmuhamedov, A. M. : Vnutripoliticheskaia obstanovka v Uzbekistaně. In : Uzbekistan : obretěnije novogo oblika I., Moskva, 1998, s. 198.)

